

Brede vorming op ROC Friese Poort

Koen Vos
Practorale rede

Waarom nu?

Brede vorming op ROC Friese Poort

Waarom nu?

Koen Vos
Practorale rede

Voorwoord	4
1. Totstandkoming van het practoraat brede vorming	6
2. Het waartoe van onderwijs en brede vorming	8
3. Brede vorming, waarom nu?	10
3.1. Zin- en betekenisgeving in tijden van neoliberalisme	12
3.1.1. Weerbaar tegen louter neoliberale zin- en betekenisgeving	16
3.2. Zin- en betekenisgeving in tijden van individualisering	17
3.3. Zin- en betekenisgeving in tijden van cultureel-religieuze pluriformiteit	18
4. Onderwijs en brede vorming in nieuw jasje	20
4.1. De tijd is rijp	23
4.2. Inrichting van het onderwijs	24
5. Koers van het practoraat	26
5.1. Projecten	28
5.2. Schoolorganisatie	28
5.3. Inrichting van het practoraat	29
Bronvermeldingen	30
Over Koen Vos	34
Colofon	36

Voorwoord

Er bestaat in Nederland een platform voor praktische innovatie onder de noemer 'Practoraten'. In 2015 is de Stichting 'Ieder mbo een practoraat' opgericht, met als doel practoraten te ondersteunen en te inspireren bij het verwezenlijken van hun doelen. Het doel van het practoraat 'MBO als werkplaats voor brede vorming' is te zorgen voor een kruisbestuiving tussen onderzoek, opleiding, en de vier levenssferen waarbinnen het leven van studenten zich afspeelt: de privésfeer, de politieke sfeer, de private sfeer waar je geld verdient en uitgeeft en tot slot de publieke sfeer zoals scholen, ziekenhuizen en bibliotheken.

Het inhoudelijk domein van dit practoraat is 'brede vorming', een speerpunt uit de visie van ROC Friese Poort, waarin we stellen dat we studenten méér meegeven dan wat vanuit beroepsvorming vereist is. ROC Friese Poort wil zich blijven vernieuwen om studenten goed voor te bereiden op een toekomst in een veranderende (beroeps-) omgeving. Belangrijk uitgangspunt daarbij is, dat we studenten niet alleen willen leren zich flexibel aan te passen aan deze veranderende samenleving, maar bij elke student het verlangen opwekken om zijn of

haar vrijheid op een volwassen manier op zich te nemen. De vraag of de omgeving waaraan de mens zich zou moeten aanpassen wel de moeite waard is om zich aan te passen, zou in het onderwijs structureel in beeld moeten zijn.

In de aanloop naar het practoraat heb ik nogal wat literatuur geraadpleegd, waarvan ik in meer of mindere mate gebruik heb gemaakt. Dit alles zonder wetenschappelijke pretenties van mijn kant. Onderzoek en de vertaling daarvan naar de praktijk, laten we met veel vertrouwen over aan Pieter Baay, Alieke Hofland en hun collegae van eco. Tijdens de duur van het practoraat werkt ROC Friese Poort in co-creatie met eco onder leiding van dr. Pieter Baay aan onderzoek en de vertaling daarvan naar een up-to-date en passende invulling van het begrip 'brede vorming'.

Dit deel van deze publicatie is vooral een poging om ervaring, kennis en inzichten in verbinding te brengen met de beweging die we als medewerkers van ROC Friese Poort aan het maken zijn; studenten méér meegeven dan wat vanuit de beroepsopleiding vereist is.

De gekleurde lijn die in deze publicatie 'loopt' refereert aan het Sint Jabikspaad, het wandelpad dat in Sint Jacobiparochie en met enige fantasie onze vestigingen verbindt. Wie doorwandelt komt uiteindelijk uit in Santiago de Compostella.

1.

Totstandkoming van het practoraat brede vorming

De keuze voor een practoraat brede vorming komt niet uit de lucht vallen. Meer dan 500 mensen hebben vorig jaar in live-bijeenkomsten met ons meegedacht over de gewenste toekomst van ROC Friese Poort. Daarnaast zijn online honderden reacties gegeven op verschillende stellingen. Het beeld over de koers van ROC Friese Poort werd na elke bijeenkomst scherper: een eigentijds roc loopt voorop bij ontwikkelingen in het werkveld, weet wat er binnen het beroepenveld speelt en verwerkt de nieuwste ontwikkelingen in het curriculum van de verschillende opleidingen.

Vanuit verschillende perspectieven en op andere tijdstippen klonk daarna ook een ander geluid: *"Jullie zouden studenten méér moeten meegeven dan wat vanuit de beroepsopleiding vereist is."*

In de gesprekken over de vraag waar dat 'méér' dan uit zou moeten bestaan, ontstond langzaam het beeld dat het over een vorm van 'brede vorming' zou moeten gaan.

Vertegenwoordigers uit verschillende werkvelden liepen voorop waar het ging om het belang van persoonsvorming. Naast het aanleren van kennis en vaardigheden, zou het onderwijs zeker aandacht moeten besteden aan hoe je in het leven staat, vooral waar het gaat om samenwerken, communicatie, gemotiveerd zijn, 'ergens voor staan' en 'daarvoor gaan'.

Tijdens de genoemde bijeenkomsten gaven verrassend genoeg studenten het belang aan van de zoektocht naar zin en betekenis. Verder was duidelijk dat het onderwijs van de toekomst niet om een aantal grote thema's heen kan. Globalisering, mediawijsheid en leren omgaan met diversiteit waren herhaaldelijk genoemde onderwerpen.

Op de bijeenkomsten werd ook gesproken over de vraag hoe christelijk geïnspireerd onderwijs er in deze tijd uit zou kunnen zien. Anders gesteld: WAARTOE geven we onderwijs en welke bronnen kunnen daarbij inspirerend zijn?

Uit alle gesprekken werd onder leiding van Youngworks (Amsterdam) gewerkt aan twee documenten: Het visiedocument 2017-2021; 'Wendbaar onderwijs, waardevolle mensen' en het 'Manifest Christelijk onderwijs.'

Pieter Baay en Alieke Hofland (ecbo) schreven aansluitend 'De waarde(n) van brede vorming: Bildung in het beroepsonderwijs'.¹ (zie: www.rocfriesepoort.nl/practoraat-brede-vorming)

Vandaag, op 3 oktober 2018, is de officiële installatie van het practoraat.

2.

Het waartoe van onderwijs en brede vorming

Brede vorming is een concept uit de praktische filosofie, waarbij onderwijs, vorming en filosofie elkaar ontmoeten. Oorspronkelijk had brede vorming in de vorm van Bildung iets weg van karaktervorming door middel van deugden of waarden. Je leerde vroeger bijvoorbeeld hoe je gemoedsrust kon bereiken als je verstandig omging met verlangens. Bildung betekende oorspronkelijk 'vormen naar een voorbeeld'. Aan mensen moest net zo lang geschaafd worden tot ze beschaafd waren. Elke nieuwe generatie moest geprikkeld worden om niet slaafs te leven als kuddedier, maar als vrije geest. Wie zichzelf niet vormde, zou gevormd worden door anderen.

Bij eigentijdse brede vorming gaat het erom dat studenten zich vrij ontplooien tot autonome en betrokken mensen. Het gaat erom dat studenten gestimuleerd worden het beste uit zichzelf te halen door aan de slag te gaan met de welbewuste ontwikkeling van hun eigen persoonlijkheid.

Elk mens moet in feite zelf leren om zich te oriënteren en zich te verhouden tot invloeden van anderen en tot zichzelf.

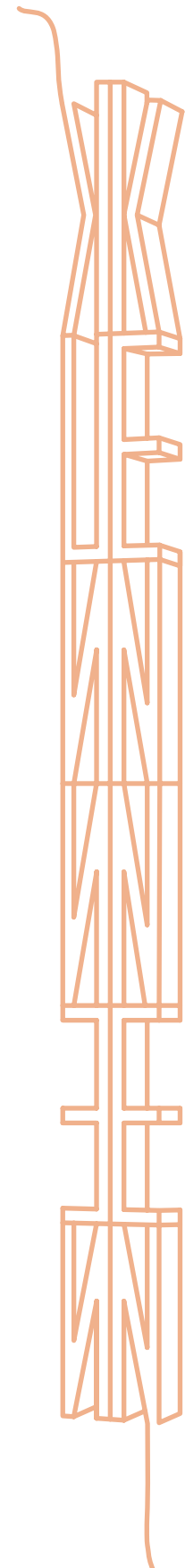
Gert Biesta² ziet het daarbij als een taak van het onderwijs om het verlangen op te wekken waarmee mensen hun vrijheid op een volwassen manier op zich nemen. Onderwijs houdt in dat er een appèl op studenten gedaan wordt, waarbij zij de vrijheid hebben erop in te gaan of er voor weg te lopen. Wat doe je immers met de vrijheid die je hebt? In welke mate laat jij je begrenzen door wat je buiten jezelf aantreft? Wanneer doet het ertoe dat jij jij bent en ik ik?

Peter Bieri³ geeft aan dat brede vorming te maken heeft met het opwekken van nieuwsgierigheid naar de wereld, het ontdekken van waar jij in die gigantische wereld van belang zou kunnen zijn en met de historische nieuwsgierigheid waardoor je in staat bent je eigen cultuur te objectiveren om hem daarna opnieuw eigen te maken.

Vertaald naar onderwijs betekent dit dat we studenten stimuleren tot een open, betrokken en nieuwsgierige houding ten opzichte van de samenleving door, bijvoorbeeld in vormen van 'Community Service Learning', een appèl op hen te doen. Wanneer studenten vervolgens in actie komen, zijn ze beter in staat tot het ontwikkelen van een moreel en kritisch oordeel. Aandacht voor brede vorming heeft, als het goed is, niets van doen met moraliseren of het opleggen van welke waarden dan ook. Het levert misschien wel een niet-gedwongen herschikking van onze verlangens op. Anders gezegd: we stimuleren studenten onderscheid te maken tussen het gewenste en het wenselijke.⁴

In 2011 verscheen het advies 'Onderwijs vormt' van de Onderwijsraad⁵, over de vraag hoe het onderwijs gestimuleerd kan worden om een eigentijdse invulling te geven aan vorming. Vorming opgevat als brede cultuuroverdracht die de nieuwe generatie enige oriëntatie geeft. Oftewel: Hoe geef je studenten noties mee die richting geven aan wat van waarde is? En dat niet alleen omdat het een wettelijke taak is, maar omdat de huidige sociaal-religieuze-culturele context er dringend om vraagt. Ook volgens Laloux is dit dringend, vanwege de complexiteit van het tijdsgewricht waar we in leven.

Sinds het begin van de jaren tachtig zijn letters, woorden of korte zinnen het 'materiaal' waarmee beeldend kunstenaar Marc Ruygrok zijn werken opbouwt. Zijn ruimtelijke 'taalbeelden' zijn in hun monumentale toepassing sterk verbonden met de plek waar ze geplaatst zijn, doordat ze in hun raadselachtigheid een diepere betekenis onthullen en aanduiden. In 2004 vatte hij de kern van onderwijs samen als 'KENNEN en KUNNEN'. Wellicht zou hij na gesprekken met studenten en medewerkers in 2018 tot een ander 'concept' zijn gekomen.⁶

Beeld geplaatst in de vijver voor de vestiging Leeuwarden: Marc Ruygrok: 'Kennen Kunnen' (2004)

3.

Brede vorming, waarom nu?

De Onderwijsraad concludeert in het eerder genoemde advies dat de vormingscultuur - die voorheen vanzelfsprekend was - zowel in de samenleving als in het onderwijs vrijwel verdwenen is. De brede cultuuroverdracht, waaronder kennis van tradities en moraal en waarvoor de Onderwijsraad het onderwijs het meest geschikt acht, is in het huidige tijdgezicht een complex vraagstuk.

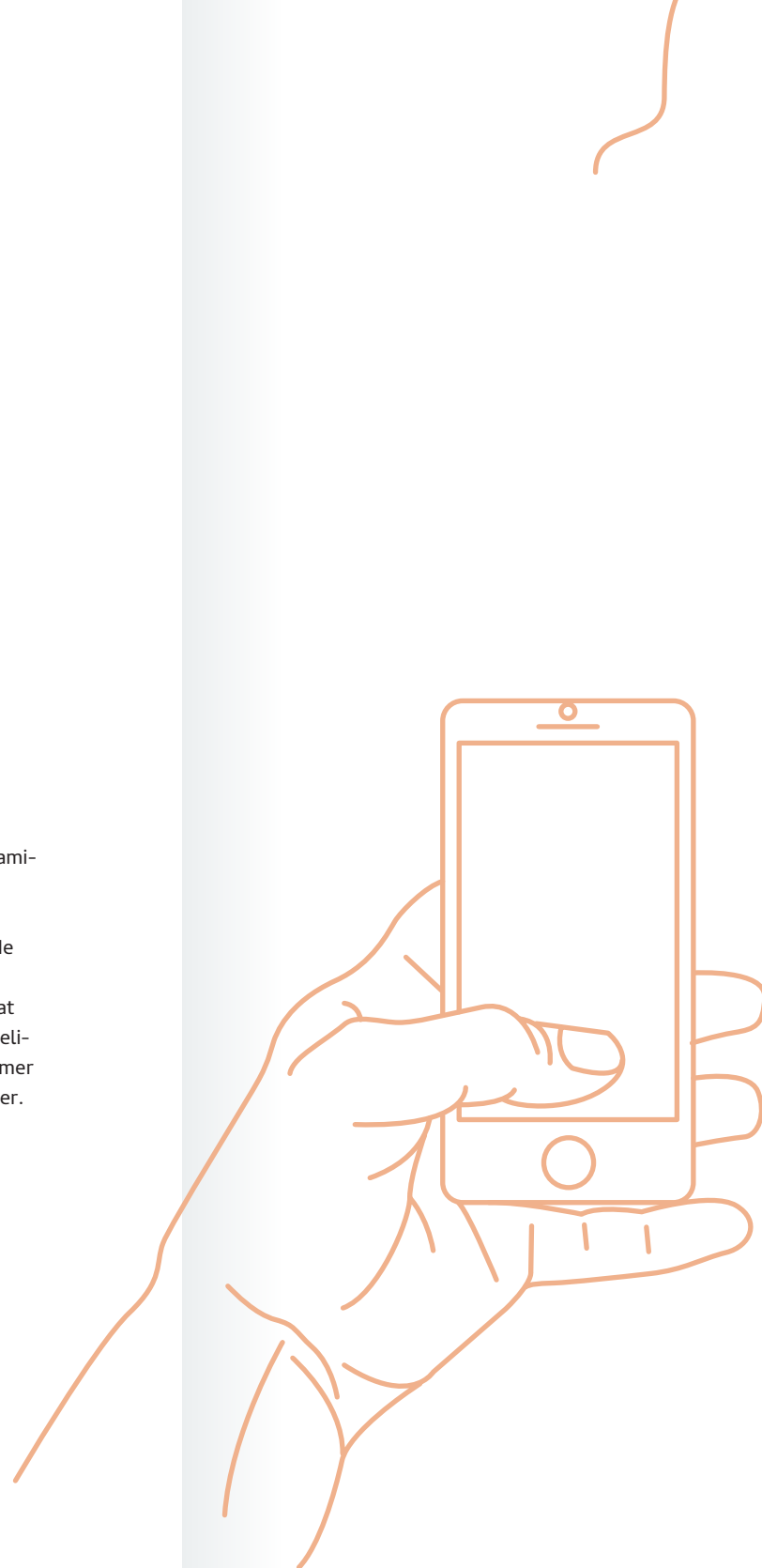
Complex om meerdere redenen.

Ten eerste complex, omdat kennis, cultuur en wetenschap steeds meer worden geplaatst in het kader van economisch nut en rendement. Ook in het werkende leven raakt de meer existentiële en morele dimensie onderbelicht. Zin- en betekenisgeving in dit tijdsgewricht kent dus een sterk neoliberaal karakter.

Ten tweede complex, omdat zin- en betekenisgeving een meer individuele aangelegenheid is geworden. De huidige samenleving is een netwerksamenleving, waarin ook de nieuwe generatie deel uitmaakt van zeer uiteenlopende,

kortdurende verbanden en groepen die dynamischer en internationaler zijn geworden.

Ten derde, en hiermee sterk verbonden, is de veranderende rol van religie en traditionele levensbeschouwelijke instituties. Zo ontstaat zin- en betekenisgeving minder vanuit een religieus kader, of in ieder geval in een pluriformer cultureel religieus-levensbeschouwelijk kader.

Verder lezen?

- Jan Rotmans geeft aan dat we niet leven in een tijdperk van veranderingen, maar in een veranderend tijdperk. We moeten daarbij niet opkijken van grote maatschappelijke verschuivingen die voor enige chaos en instabiliteit kunnen zorgen.⁷
- De Koreaans-Duitse filosoof Han schreef 'De vermoeide samenleving'⁸, waarin hij een schets geeft van hoe het neoliberale marktdenken ons tot prestatiesubjecten maakt, die permanent blootstaan aan prikkels, informatie en impulsen.
- Jonathan Sacks, emeritus opperrabbin uit Groot-Brittannië, publiceerde in 2016 'Een gebroken wereld heel maken', over verantwoordelijk leven in tijden van crisis.⁹
- Bas de Gaay Fortman kwam in 2016 met 'Moreel erfgoed', koers houden in een tijd van ontwrichting.¹⁰
- Ad Verbrugge schreef in 2004 'Tijd van onbehagen', filosofische essays over een cultuur op drift.¹¹
- Bas Heijne schreef in 2017 zijn veel geciteerde 'Onbehagen'.¹²
- Kees van Lotringen schreef 'Tot hier en nu verder', Nederland op de drempel van een nieuwe tijd.¹³
- Het werk van Harry Kunneman en Joep Dohmen en van onze zuiderburen De Wachter en Verhaeghe mogen zeker niet in dit - lang niet volledige - overzicht ontbreken.^{14, 15, 16, 17}

3.1. Zin- en betekenisgeving in tijden van neoliberalisme

In 1967 voorspelde futuroloog Herman Kahn over het jaar 2000 dat er grote kans was, dat in de postindustriële samenleving de mens misschien wel last kon krijgen van vervreemding, maar dat hij minder uren aan het werk zou zijn en zich dus volop intellectueel zou kunnen ontwikkelen, waardoor hij veel minder vatbaar zou zijn voor pr-praatjes en reclame. Arbeid en geld zouden hierdoor minder belangrijk worden dan persoonlijke ontplooiing. Hiermee kunnen we het werk van futurologen behoorlijk relativeren.¹⁸

Het eerder tegenovergestelde beeld dient zich aan: we zien dat de taal van ontplooiing en persoonlijke ontwikkeling gaandeweg meer een taal van het neoliberalisme is geworden. Waar toe zou iemand immers excellent moeten zijn, of flexibel? 'Om te kunnen innoveren', is dan vaak het antwoord. Zodat je gericht kunt zijn op het bevorderen van een hechte samenwerking binnen innovatiegerichte en flexibele kennisnetwerken. Ontplooiingstaal gaat volgens Kunneman toch vooral om het realiseren van extra waarde voor de aandeelhouders en in dit kader geeft Biesta aan dat 21ste-eeuwse vaardigheden niet eenzijdig ingezet zouden moeten worden als 'aanpassingsvaardigheden' met een gerichtheid op de dynamiek 'van buiten'.

ROC Friese Poort is zich bewust van het feit dat 21e eeuwse vaardigheden niet monomaan gericht moeten zijn op aanpassing aan de buitenwereld. Mede hierom is van meet af aan gewerkt met het KSAVE-model: Knowledge, Skills, Attitude, Values en Ethics. Ook het KOMPAS21-instrument heeft dit model als basis.

Drie sprekende voorbeelden tonen hoe de dynamiek 'van buiten' een neoliberaal karakter kan hebben.

Sinds 2015 reist Harari de Joodse historicus Yuval Harari¹⁹, de hele wereld over om onder andere met scholieren en studenten te praten over de rol van kunstmatige intelligentie, big-data-algoritmen en de rol van biotechnologie, waarbij hij de zorg uitspreekt dat er over niet al te lange tijd een gigantische nutteloze klasse zal ontstaan. De mate waarin kunstmatige intelligentie en biotechnologie ons leven (nu en in de toekomst) zullen beïnvloeden duidt hij met een voorbeeld van Tesla. Zij zullen op enig moment serieus stelling moet nemen bij het produceren van zelfrijdende auto's. Misschien kunnen we als klant op een bepaald moment kiezen voor 'Tesla Altruïst' of een 'Tesla Egoïst'. In een noodsituatie zal de Altruïst zijn eigenaar opofferen aan een hoger doel, terwijl de Egoïst alles zal doen om zijn eigenaar te redden, zelfs als dit ten koste gaat van het leven van twee kinderen. Het laat fraai zien dat veel beslissingen een ethisch component bevatten, en dat het de vraag is of algoritmen dergelijke, belangrijke beslissingen voor ons kunnen gaan nemen.

'Om te voorkomen dat we terecht komen in een 'clickbait-apocalyps' zou het verstandig zijn om voor elke dollar en elke minuut die we stoppen in het verbeteren van kunstmatige intelligentie ook een dollar en een minuut investeren in menselijk bewustzijn.'

- Yuval Noah Harari

(Clickbait betekent letterlijk: 'klikaas'; meer inkomsten uit internetreclame genereren door de lezer tot een 'klik' te verleiden.)

De uitzending van zomergasten in augustus 2018 met Marleen Stikker deed Twitter bijna ontploffen.

Stikker is medeoprichter en directeur van Waag, een onderzoeksinstituut voor kunst, technologie en samenleving. Ze was daarnaast mede-oprichter van Fairphone (een eerlijke smartphone) en als burgemeester van Amsterdam noemde Job Cohen haar ooit 'moeder van de creatieve industrie'.

In de uitzending legde Stikker uit dat er voor haar twee soorten mensen bestaan: 'werkelijkheidsmensen', mensen die denken binnen de kaders van wat er al is; en 'mogelijkheidsmensen', mensen die verder dan de lijnen van de werkelijkheid denken.

Stikker gaf in heldere bewoordingen aan dat we in ieder geval niet kritiekloos gebruik moeten blijven maken van technische- en wetenschappelijke verworvenheden. Stikker: 'Het is tijd dat we met z'n allen onder de motorkap van de digitale wereld gaan kijken en te weten komen wat er schuil gaat achter de fraaie façades van o.a. Facebook, Google, Amazon en Uber. Stikker: 'Internet deugt, maar het verdienmodel niet.'

Ook dit voorbeeld laat zien hoe geneigd we zijn terug te grijpen op technische of economische oplossingen, waarbij we ethische overwegingen in een vroeg stadium terzijde schuiven. Taylor²⁰ beschrijft dit en laat zien hoe dit ook in (semi-) publieke sectoren als zorg en onderwijs een leidend perspectief wordt. Een voorbeeld hiervan is de uitspraak van een oud-ziekenhuisdirecteur in Trouw: 'Toen de verzekeraars de regie overnamen, maakte het algemeen belang plaats voor bedrijfsbelangen'.

De Koreaans-Duitse filosoof Han legt in het boek 'De vermoeide samenleving'²¹ zijn eigen accenten. Hij geeft aan dat mensen in deze tijd vooral door het leveren van prestaties zin kunnen geven aan hun leven. In veel gevallen gaat het dan om drie werkwoorden: presteren, concurreren en consumeren.

21ste-eeuwse vaardigheden

In een veranderende samenleving moet het beroepsonderwijs meebewegen. Aandacht voor nieuwe, aan belang winnende vaardigheden is nodig om jongeren adequaat voor te bereiden op de toekomst.

In dit meebewegend beroepsonderwijs hebben toekomstgerichte vaardigheden een vanzelfsprekende plaats. Kort gezegd gaat het om alles wat nodig is om goed te functioneren in de maatschappij en op de arbeidsmarkt van morgen.

Zelfregulering

Aan de hand van inzicht wie je bent en wat je wilt bereiken in het leven, verantwoordelijkheid nemen voor het eigen handelen en hierover (blijven) nadenken

Samenwerken

Het gezamenlijk realiseren van een doel en daarbij anderen ondersteunen en aanvullen

Leren

Bestaande kennis uitbreiden met nieuwe informatie, gedrag of vaardigheden en dit toepassen in de dagelijkse praktijk (ontwikkelen van nieuw gedrag)

Creativiteit

Het bedenken van nieuwe ideeën en deze kunnen uitwerken en toepassen

'21ste-eeuwse vaardigheden' zijn uiteenlopend van aard, hangen soms wel onderling samen en hebben onder andere met elkaar gemeen dat ze vakoverstijgend en ontwikkelbaar zijn. Het zijn vaardigheden die niet beroepsspecifiek zijn, maar voor iedereen relevant, in beroep en als burger. Ontwikkelbaar omdat ze ook daadwerkelijk aan te leren moeten zijn binnen het onderwijs.

- Ingrid Christoffels en Pieter Baay in: 'De Toekomst begint vandaag'

Ondernemendheid

Het zoeken en benutten van kansen in de omgeving die bijdragen aan bestaande of nieuwe doelen

Mediawijsheid

Het bewust en kritisch gebruiken en produceren van digitale informatie, waarbij privacy, veiligheid en maatschappelijke normen en waarden worden meegewogen

Probleemoplossend vermogen

Het (h)erkennen van een vraagstuk en het kunnen komen tot een aanpak of plan om het op te lossen

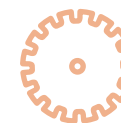
Communiceren

Het duidelijk overbrengen en ontvangen van een boodschap, ideeën of een mening, door gebruik te maken van taal, tekst en non-verbale uitingen

Sociale- en culturele vaardigheden

Dagelijks kunnen leven en (samen-)werken met mensen vanuit verschillende culturele, sociale en religieuze achtergronden

Kritisch denken

Het kunnen formuleren van een eigen, onderbouwde visie of mening bij een vraagstuk

3.1.1. Weerbaar tegen louter neoliberale zin- en betekenisgeving

Laloux: 'Niemand zal ontkennen dat de natuurwetenschappelijke en industriële revoluties ons enorme vrijheid en voorspoed hebben gebracht, maar in toenemende mate voelen we ons getuige van de forse schaduwen die ze op onze toekomst werpen.'

Yuval Noah Harari geeft in zijn boek '21 lessen voor de 21e eeuw' antwoord op de meest urgente vragen van onze tijd. Zo gaat hij er vanuit dat de geglobaliseerde wereld meer druk op persoonlijk handelen en onze moraal legt dan ooit. Hij vraagt zich met velen af wat we – inmiddels teleurgesteld in de logica van het vrijemarktkapitalisme– de nieuwe generatie kunnen zeggen over de zin van het leven. Harari: 'Als we bereid zijn zoveel moeite te doen om vreemde culturen, onbekende diersoorten en verre planeten te leren kennen, is het misschien ook de moeite waard om net zo

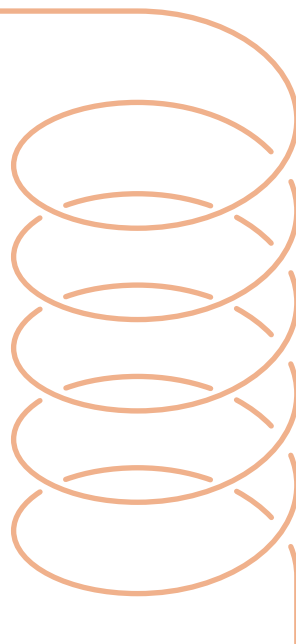
hard te werken aan het doorgronden van onze eigen geest. Het kon weleens cruciaal worden om die te leren kennen voordat de algoritmen ons voor zijn en er hun eigen draai aan geven.' Binnen deze context is het niet verwonderlijk dat het gedachtengoed van Wouter Hart, waarbij het gaat om de bedoeling van het werk, meer dan gemiddeld aansloeg in de wereld van zorg en onderwijs.²²

De keerzijden van de prestatie maatschappij zijn met goed fatsoen niet meer onder het tapijt te vegen. Er heerst volgens de Belgische Psychiater Dirk de Wachter²³ in onze samenleving een totaal gebrek aan rust, terwijl het bijzonder is dat juist 'rustelozen' hoog aanzien genieten.

Met zijn landgenoten Thomas d'Ansembourg en David van Reysbrouck²⁴ in hun publicatie 'Vrede kun je leren', pleit ook de Wachter voor aandacht, concentratie en contemplatie; zaken die nodig zijn om sowieso tot enige verdieping en creativiteit te komen. Het zijn ingrediënten die ons kunnen helpen tegen een louter neoliberale zin- en betekenisgeving.

'De onderwijs-pedagogische opdracht kan nooit begrepen worden als het tot bloei laten komen van alle talenten van studenten, noch met het realiseren van alles wat in potentie aanwezig is. Het echte onderwijs-pedagogische werk heeft te maken met het bevragen van talenten om erachter te komen welke talenten zullen helpen bij het volwassen in-de-wereld-zijn en welke talenten dat zullen belemmeren. Dit vraagt noodzakelijk om 'onderbreking' in plaats van alles maar te laten groeien en bloeien'

- Gert Biesta

3.2. Zin- en betekenisgeving in tijden van individualisering

Harry Kunneman, emeritus hoogleraar sociale en politieke theorie, verraste zo'n tien jaar na het verschijnen van het boek 'Van theemutscultuur naar walkman-ego', vriend en vijand met zijn boek 'Voorbij het dikke-ik'.²⁶ Een titel die weinig aan fantasie overlaat. Het boek gaat over een tijd waarin mensen vrij, autonoom en welvarend zijn, en tegelijkertijd behoorlijk ontevreden en niet zelden boos. Kunneman geeft in het boek een verontruste uitvergroting van een generatie die zich heeft bevrijd van alle vormen van moreel gezag en zich aan weinig anderen nog iets gelegen laat liggen. Wat overigens niet inhoudt dat hij pleit voor een terugkeer naar een premoderne samenleving.

De meeste mensen neigen ertoe te denken dat ze het middelpunt van de wereld zijn en dat hun cultuur de hoeksteen van de menselijke geschiedenis is. Een van de lessen voor de 21e eeuw is volgens Harari het koesteren van waarden als waarheid, compassie, gelijkheid, vrijheid, moed en verantwoordelijkheid.

Dirk de Wachter houdt in zijn boek 'Borderline times' de samenleving, en daarmee het onderwijs, een spiegel voor. We leven niet alleen op medisch psychologisch vlak, maar vooral ook op cultureel-filosofisch en ethisch religieus gebied, in 'borderline times'. De Wachter noemt in zijn boek Taylor als een maatschappijfilosoof die naast kritiek ook mogelijke oplossingen geeft voor de zaken die volgens hem fout lopen in de huidige maatschappij.

In het voorwoord van het boek 'Bronnen van het zelf'²⁷ schrijft Joep Dohmen het volgende: "De voortschrijdende individualisering komt in de praktijk vaak neer op de dominantie van het oppervlakkige narcistische ego dat alle externe eisen als bevoogdend afwijst."

Vertaald in gewone taal: 'Ik maak zelf wel uit wie ik ben en hoe ik leef'.

Afgelopen zomer liet het programma Nieuwsuur een groep achttienjarigen aan het woord.

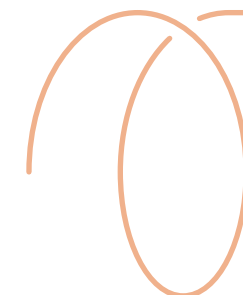
Onder de titel 'Achtien in 2018' werden jongeren geïnterviewd over verschillende onderwerpen.

'Mijn generatie is alleen met zichzelf bezig, we denken niet aan de wereld maar doen op onze manier aan zelfverrijking' (man 18 jaar)

'Het is belangrijk hoe je eruit ziet en dat je gewoon kunt doen en laten wat je wilt' (vrouw 18 jaar)

'We zijn meer bezig met onszelf zo goed mogelijk te presenteren naar de rest van de wereld toe, dat we het bijna niet meer belangrijk vinden om anderen te helpen' (man 18 jaar)

Jongeren geven aan dat hun leven er heel anders uit zou zien als ze minder zouden streven naar erkenning, succes en welvaart, maar naar een goed geleefd leven, met als gevolg misschien wel erkenning, succes en liefde.

Bijzandheid voor zaken die het zelf overstijgen en die de voedingsbodem vormen voor een rijk zelf, is een onmiskenbaar kenmerk van onze cultuur. Het individualisme van vandaag betekent in de praktijk dat steeds meer mensen zichzelf in toenemende mate definiëren los van traditionele, gemeenschappelijke kaders. De ietwat narcistische concentratie op het zelf komt neer op een verwaarlozing van solidariteit en burgerschap, dat zich – hoe dan ook – op den duur als een boemerang tegen elk individu maar ook tegen de samenleving als geheel zal keren.

De Onderwijsraad (2011) geeft helder aan dat zowel in de samenleving als in het onderwijs een vormingscultuur verdwenen lijkt te zijn. Studenten zijn, waar het gaat om hoe zij hun leven kunnen inrichten en zin kunnen geven, voor een groot deel op zich zelf aangewezen. Opvallend daarbij is het gegeven dat mensen tegenwoordig de bron voor zingeving steeds vaker in zichzelf zoeken in plaats van daarbuiten.

Als samenleving stimuleren we de nieuwe generatie om autonoom en authentiek te zijn in het uitdrukken van zichzelf. Deels bestaat dit proces uit constructie, waarbij het andere deel om het ontdekken van ‘de waarheid’ over jezelf en de daarbij behorende wereldbeelden gaat.

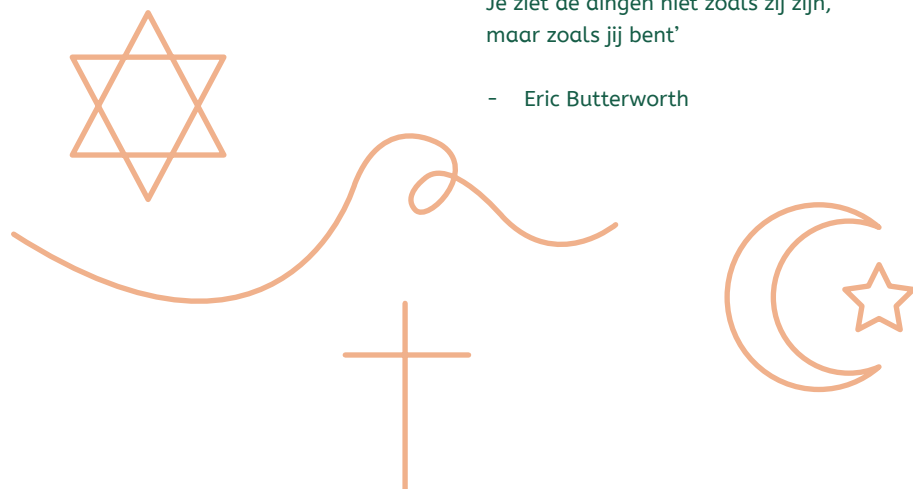
3.3. Zin- en betekenisgeving in tijden van cultureel-religieuze pluriformiteit

De jaren zestig zorgden zowel maatschappelijk als religieus voor polarisering. De destijds nieuwe generatie leek hun ouders te zijn ontgroeid, geloofde andere dingen en gebruikte daarvoor andere taal. Het was ook de tijd dat de Anglicaanse Bisschop John A. T. Robinson het boek ‘Honest to God’²⁸ schreef – in een dag uitverkocht – en de Baptisten predikant Harvey Cox ‘The secular city’. Beide boeken zorgden wereldwijd voor verhitte gesprekken over het interpreteren van de Bijbel.

Wie het rapport ‘God in Nederland’ om de vijf jaar leest, doet bijzondere ontdekkingen. De afgelopen halve eeuw was sprake van ingrijpende migratie, herverkaveling en nieuwe bodemontginning in het Nederlandse religieuze landschap. Een landschap dat wordt bewoond en doorkruist door een enorme verscheidenheid aan groepen, allemaal op hun eigen manier zoekend naar antwoorden op ontwikkelingen die zich al langere tijd voordoen in de samenleving. Ontzuiling, ontkerkelijking, afbrokkelende orthodoxie en toegenomen pluriformiteit zijn manifestaties waar we op een christelijk geïnspireerd instituut niet aan voorbij willen gaan.

‘Zien is niet geloven, geloven is zien.
Je ziet de dingen niet zoals zij zijn,
maar zoals jij bent’

- Eric Butterworth

In alle opzichten hebben we in het onderwijs te maken met ‘wijkend Christendom’. Niet alleen studenten, maar ook onderwijsprofessionals zijn gehecht aan individuele vrijheden en hun eigen zoektocht naar levensbeschouwing ‘op maat’.

Bij iets als de levensbeschouwelijke dimensie van vorming, is de nadruk sterker komen te liggen op de ervaring, beleving en intuïtie. André Droogers, emeritus hoogleraar religieuze antropologie, schreef in 2017 het boek ‘Kieswijzer Levensbeschouwing’³⁰, waarin hij tegemoet komt aan de wens van veel mensen om zelf hun levensbeschouwelijk rugzak te vullen. Het is nu eenmaal een feit dat de meerderheid van Nederland zelf wil uitmaken wat zinnige antwoorden zijn op voorkomende levensvragen. Met het boek kun je als lezer je voorkeuren expliciet maken en desgewenst komen tot enige (her-) oriëntatie in zingevingland.

Yvonne Zonderop³¹ schreef in 2018 het boek ‘Ongelofelijk, over de verrassende comeback van religie.’ In een nieuwe toonsoort beschreef ze het verhaal van mensen die in het tweede deel van de vorige eeuw doelbewust afscheid namen van een bedompte en beperkende levenssfeer. De maatschappelijk temperatuur rond het zoeken naar wortels en inspiratie is volgens Zonderop aan het stijgen. Langzaam aan wordt duidelijk dat de nieuwe generatie benieuwd is naar hun religieuze erfenis en op een niet-dogmatische manier aansluiting zoekt bij oude religieuze verhalen. Als er één ding helder voor haar is geworden, dan is het wel dat secularisering als leidend verhaal haar beste tijd heeft gehad: ‘Geloof verdient een plek op de agenda.’

Zonderop sluit het boek af met een citaat van de Iraans-Duitse moslim Navid Kermani: ‘Het is heel begrijpelijk dat veel mensen in Europa bang zijn voor de islam en houvast zoeken in het vertrouwde. Als je je eigen cultuur niet meer kent, kun je niet openstaan voor andere culturen.’

Het is een groot gemis als je niet weet wat Pinksteren is. De Duitse literatuur van de 19e eeuw is onbegrijpelijk als je de christelijke verwijzingen niet ziet. Heel veel schrijvers uit die tijd waren domineeszonen, de hele Duitse literatuur en muziek zijn doordrenkt van Bijbelse referenties.

Als we die erfenis niet kennen, kennen we onszelf niet. En dan worden we vatbaar voor radicalisme, xenofobie en nationalisme.’

In een tijd dat mensen zich in toenemende mate definiëren los van traditionele gemeenschappelijke kaders, hebben veel mensen het gevoel er alleen voor te staan. Volgens Taylor leidt deze wending op den duur tot een ernstige verschraling, niet alleen van het publieke leven, maar ook van het privéleven zelf. Zonderop herkent deze trend en maakt duidelijk dat het traditionele verhaal nog steeds haar waarde heeft: ‘Terug naar de bronnen van het christendom betekent dus veeleer terug naar de aloude, multi-interpretabele teksten om daar inspiratie aan te ontlenuen.’

‘Het is essentieel dat we het nieuwe niet afstrijden, maar dat we het incorporeren in de oude wereld, mét behoud van wat we uit die oude wereld nog willen overhouden: de dingen waarvan we willen dat ze intact blijven, ook tijdens de onzekerheid van een duistere reis.’

- Dirk de Wachter

4.

Onderwijs en brede vorming in nieuw jasje

Met de eerder geschetste ontwikkelingen is de vraag wat dit voor het onderwijs betekent. In de ogen van Laloux³² is de wereld een plek waar we een 'roeping' hebben om onze ware eigenheid te ontdekken en ontwikkelen, om ons unieke potentieel te ontvouwen en om de talenten die we hebben meegekregen aan te spreken.

De wereld en het onderwijs komen bij Biesta samen in 'De terugkeer van het lesgeven'³³. Biesta ziet het als de taak van het onderwijs om het verlangen bij studenten op te wekken, zodat ze hun vrijheid op een volwassen manier op zich nemen. Hij stelt studenten de vraag wat ze met hun vrijheid willen doen. Onderwijs zou volgens hem de vraag levend moeten houden, of dat wat je wilt of verlangt, ook bijdraagt aan een goed leven en of dit ook gaat helpen om goed samen te leven. Volwassen zijn is volgens Biesta jezelf willen laten begrenzen door wat je buiten jezelf aantreft.

Wanneer doet het ertoe dat jij jij bent?
Hoe reageer je op het moment dat er iets op je pad komt, of als er een appèl op je wordt gedaan?

- Gert Biesta

Met de Joodse filosoof Levinas, suggereert Biesta dat de mens van buitenaf wordt 'aange-roepen', en dat het begrip 'verantwoordelijkheid' tot de essentiële en fundamentele structuur van de mens behoort. Betekenisgeving wordt volgens Levinas zinvol in de ontmoeting met de ander. 'De ander' spreekt je aan, doet een appèl op jou. Je wordt als mens uitgedaagd of 'geroepen' met het idee dat alleen jij op jouw manier kunt 'antwoorden'. In tijden van individualiteit is het voor een ieder een grote uitdaging van het bewustzijn om het ego te decentreren. Zo gaat 'Lesgeven' verder dan de effectieve productie van leeropbrengsten. Het gaat vooral ook om het verlangen wekken naar

een volwassen bestaan in de wereld, zonder al door zelf steeds in dat centrum te willen staan. Volgens Sjoerd Slagter, voormalig voorzitter van de VO-raad, is het huidige onderwijs doorgeschoten in het meten van louter cognitieve vaardigheden en wordt er te weinig aandacht besteed aan persoonlijkheidsontwikkeling en

karaktervorming. Uit onderzoek van DUO blijkt dat zo'n 98 procent van de docenten van mening is dat zij 'bijdragen aan overdracht van morele waarden' en ruim 87 procent vindt 'dat de school meer en expliciet aandacht aan vorming zou moeten schenken'.

'De meeste docenten van ROC Friese Poort benadrukken dat brede vorming in de huidige tijd, door verschillende maatschappelijke ontwikkelingen, van belang is. Docenten willen studenten méér meegeven. Dit heeft niet alleen betrekking op de ander of de wereld waar de student mee in verbinding staat; het gaat ook over de student zelf. Veel docenten stimuleren studenten 'regisseur' te worden van hun eigen leven.

- Masterscriptie Ilse Boersma UU/ecbo

De crisis van deze tijd is volgens Wouter Pols³³ dat ons een erfenis werd nagelaten zonder enig testament. Onderwijzen is het geven van gereedschap en van richting, waarmee studenten uiteindelijk zelf hun richting kunnen bepalen.

Waar we praten over brede vorming, zien we dat mensen gestimuleerd kunnen worden om vragen die er toe doen zelf te beantwoorden. Koen Wessels³⁴, een van de oprichters van de Bildung Academie, vraagt nadrukkelijk om aandacht voor bewustzijnsontwikkeling en

'in-de-wereld' komen als belangrijke doelstelling van brede vorming. Het lijkt er volgens Wessels op dat het onderwijs is doorgeslagen naar het aanleren van concrete, waarneembare en functionele vaardigheden. Onderwijs zou volgens hem zo vormgegeven kunnen worden, dat er zich nieuwe horizonten openen.

Met brede vorming ontvangen studenten een prikkel waarmee onderscheid gemaakt kan worden tussen dat wat er in het leven werkelijk toe doet en wat oppervlakkig is. Je zou dit een leerschool in levenskunst kunnen noemen.

Onderwijs zou volgens Verhaeghe³⁵ een plek moeten zijn waar mensen 'zuurstof' kunnen komen halen. Onze tijd heeft als kenmerk dat mensen in de eerste plaats consument zijn en vooral kijken naar hun eigen profijt. De postmoderne mens lijdt volgens Verhaeghe aan 'persoonsverdubbeling'; enerzijds klagen we met elkaar het systeem aan, maar anderzijds gedragen wij ons op een manier die het systeem voortdurend bevestigt en uitbreidt. In plaats van alleen maar consument, zouden we – niet alleen in het stemhokje, maar in de manier waarop we leven – weer burger moeten worden. Het is volgens hem de omgeving die beslist welke kenmerken zich dominant manifesteren. School kan de plek zijn waar aandacht voor waarden en ethiek altijd evenwichtsoefeningen zijn tussen autonomie en solidariteit, tussen individu en de groep; tussen egoïsme en altruïsme.

4.1. De tijd is rijp

Verandering hangt in de lucht. Het aantal mensen met het gevoel dat we iets fundamenteels aan het onderwijs kunnen toevoegen neemt toe. In tijden van ver doorgedreven individualisering, helpt het niet om solidariteit op te leggen. In het licht van de huidige 'ego-cultus' is elke creatieve vorm van begeertebeperking een aanwinst. De experimenten die Hans Schnitzler³⁶ studenten aanbiedt in de vorm van een aantal dagen 'digitale detox' spreken boekdelen.

Op alle niveaus geven studenten aan dat het tijd wordt voor nieuwe accenten. Zowel de Bildung Academie in Amsterdam als de

Ucademy in Breda blijken een succes en de filosofische show van Lammert Kamphuis³⁷ op bijvoorbeeld een festival als Lowlands, blijkt al vijf jaar achtereenvolgend op grote belangstelling te kunnen rekenen.

4.2. Inrichting van het onderwijs

De ontwikkeling van brede vorming en een concreet toepasbare didactiek om persoonsvorming in het mbo-onderwijs zinvol vorm te geven roept vragen op:

- Welke banden met welke traditie willen we behouden?
- Welke 'wortels' blijf je zelf water geven?
- Welke 'woorden' wil je nog altijd uitspreken?
- Zie je kans om bepaalde waarden te 'herbronnen'?
- In welke mate ben je bereid om je eigen 'bubbel' te verlaten en de dialoog met anderen aan te gaan?
- Welke onderdelen uit de traditie zou je nieuw leven willen inblazen?

Het gaat er bij brede vorming allereerst om dat studenten een eigen kijk op het leven ontwikkelen en dat ze ervoor zorgen dat de bril die ze dragen deugt. Dit vermogen, ook autonoom

genoemd, gaat over het ontwikkelen van aandacht en over het leren interpreteren en evalueren van de werkelijkheid en de momenten waarbij het ertoe doet dat jij jij bent.

Elke student die aan een opleiding begint, heeft een voorlopig profiel ontwikkeld en wordt uitgedaagd om de zelf gekozen waarden in zijn of haar gedrag te laten weerklinken. Brede vorming houdt in dat studenten zich oriënteren op de richting van hun leven, in een post-traditionele samenleving waarin sprake is van waardenpluralisme. Dat is geen eenvoudige opgave.

Door 'op pad' te gaan kunnen studenten ontdekken welke weg zij zelf willen kiezen. Naast de vraag wat ze van het leven verwachten, kunnen we studenten laten inzien dat het leven ook iets van hen verwacht, dat je iets kunt bijdragen en dat er mogelijkheden zijn je ergens aan te verbinden.³⁹

Vorming houdt in dat we studenten noties meegeven die richting wijzen of aangeven wat van waarde is.

Een levensbeschouwelijke traditie biedt een kader waarbinnen vorming kan plaatsvinden.

- Onderwijsraad 2011

Velen zijn het er over eens dat brede vorming geen nieuw vak moet worden. De infrastructuur voor de dimensie van brede vorming is immers op iedere school aanwezig. Het is eerder zo, dat elke onderwijsprofessional geoefend zou moeten zijn in het benutten van 'vormingsmogelijkheden'.

We ontkomen er in het huidige onderwijs niet aan onze mensbeelden, waarden en ethiek te ondervragen. Naast het faciliteren van 'leren', is een docent iemand die studenten vanuit een pedagogische opdracht iets heeft te geven.⁴⁰ Die opdracht bestaat volgens Biesta uit 'het wekken van het verlangen in een ander mens om op een volwassen manier in de wereld te willen zijn, om datgene te doen wat alleen hij of zij kan doen.' Het gaat dus niet alleen om 'wie' we zijn (jouw identiteit) maar ook om de vraag 'hoe' we zijn, waarbij we actief stil staan bij de manier waarop mensen hun leven invullen, 'existeren' en 'subject-zijn'.

Hoeveel boeken, protocollen en manifesten er ook geschreven zijn over dit onderwerp, het blijft voor elke docent de kunst om in situaties die geen pasklaar antwoord hebben, direct te handelen.

Je hoeft alleen maar te denken aan studenten die experimenteren met het loslaten van simplificerende en gesloten beelden van zichzelf en hun omgeving. Om dan nog maar niet te spreken van wat nodig is om hen te begeleiden bij het vervangen door complexere beelden en meer democratische oriëntaties.⁴¹

5.

Koers van het practoraat

De nieuwe visie van ROC Friese Poort heeft als titel: 'Wendbaar onderwijs, waardevolle mensen.' Leiden we studenten op om zich flexibel te kunnen aanpassen aan de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt? Of bieden we onze nieuwe generatie studenten ook wat ze nodig hebben om zelfbewust te kunnen participeren in de huidige maatschappij?

Naast het opleiden voor een beroep zet ROC Friese Poort daarom stevig in op brede vorming (persoonsvorming en socialisering) als tweede pilaar van elke opleiding, daartoe gesteund door het belang dat studenten, ouders en werkgevers aan brede vorming hechten. Op initiatief van het College van Bestuur is het practoraat 'Mbo als werkplaats voor brede vorming' ingericht.

Het doel van het practoraat is te onderzoeken op welke manier brede vorming -in het land ook Bildung genoemd- kan worden geduid, wat dit vraagt van het onderwijs en hoe we gaandeweg vormen kunnen vinden om brede vorming te verwerken in ons onderwijs.

Toen Friezen en Hollanders omstreeks 1500 een nieuw dorpje aan de 'Friese zee' stichtten, noemden ze dat 'Sint-Jacobiparochie', ook wel 'Sint Jabik' genoemd. Het 'Sint Jabikspaad' is voor veel mensen het begin van de route naar Santiago de Compostella. Een route die mensen al honderden jaren maken om tot een nieuwe levensoriëntatie te komen. Jonge mensen die de route lopen zien het als overgangsrite; van bijvoorbeeld studententijd naar beroepsleven. In het verleden was de pelgrimage naar Compostella een van de middelen om de Europese eenheid en de verbroedering van de volken en culturen te bevorderen.

De Europese Gemeenschap heeft de Jacobswegen daarom uitgeroepen tot de eerste Culturele Route van Europa en stimuleert de ontwikkeling ervan.

De metafoer van de reis is 500 jaar later nog even actueel. Ingegeven door haar christelijke identiteit, is ROC Friese Poort een waardengedreven organisatie die studenten inspireert en ondersteunt op hun persoonlijke reis.

Een weg waarvan niemand het begin of het einde kent. Een weg die niet van

tevoren kan worden uitgestippeld, maar die we alleen kunnen vinden door op weg te gaan. Dat is de enige manier om onszelf werkelijk te leren kennen en onze taak op aarde te verwezenlijken.

- uit: Manifest Christelijk Onderwijs ROC Friese Poort

5.1. Projecten

Er bestaat meer dan voldoende bewijs dat mensen zich beter voelen wanneer we iets betekenen voor een ander en daarvoor erkenning krijgen. Om die reden doet ROC Friese Poort een appel op studenten om een vorm van 'Community Service Learning' (CSL) onderdeel uit te laten maken van hun studie. In het practoraat werken we het concept CSL, waar (onderwijs)teams komende jaren mee aan de slag gaan, nader uit waarbij een onderliggende methodiek gericht op persoonlijk profileren van studenten ontwikkeld zal worden. Het keuzedeel 'Persoonlijk profileren' wordt uitgewerkt als onderlegger van brede vorming.

We zullen de verbinding leggen met ondersteunende middelen als KOMPAS21 en Routeplanner. KOMPAS21 is een reflectie-instrument (in ontwikkeling), dat inzicht biedt in 21ste-eeuwse vaardigheden. Hierbij is ook aandacht voor de waarden en ethiek. Routeplanner is een methode die een verzameling aan opdrachten, oefeningen en kansen biedt om aandacht te schenken aan brede vorming.

Het Practoraat houdt zich bezig met bewustzijnsontwikkeling van zowel studenten als onderwijsprofessionals. Om studenten en onderwijsprofessionals te ondersteunen bij dit proces van constructie en ontdekking, participeert ROC Friese Poort met Verus en SBI in het project 'Welkom in Bubbelenië'. Volgens voormalig denker des Vaderlands, Rene Gude, zijn we afgelopen decennia van solidair naar solitair gegaan en constateren we niet zelden: 'met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht.' In 'Welkom in Bubbelenië' onderzoekt Trouw-journalist Peter Henk Steenhuis samen met studenten en mensen uit verschillende werkvelden welke woorden ons zouden kunnen helpen een omgekeerde beweging in gang te zetten: wat minder individualistisch, wat meer solidair, wat minder op geld gericht en wat meer op elkaar.

5.2. Schoolorganisatie

Waar alles aan het veranderen is, blijkt niets meer vanzelfsprekend. Bij elk kantelpunt in de geschiedenis, veranderde bijna alles; de samenleving, de economie, de machtsstructuren, de rol van religie. Eén aspect heeft daar volgens Laloux⁴² niet veel aandacht gekregen: elk nieuw stadium in het menselijk bewustzijn ging ook vergezeld van een doorbraak in ons vermogen om samen te werken, waarmee dan ook nieuwe organisatievormen ontstonden.

De meeste (onderwijs-)organisaties zijn goed toegerust voor stabiele omgevingen, waar de toekomst op basis van eerdere ervaringen kan worden gepland. Nu de context behoorlijk aan het veranderen is, zijn ook onderwijsprofessionals overtuigd van het feit dat de toekomst vandaag is begonnen.⁴³ De tijd dat denken aan de top plaatsvond en doen aan de onderkant van organisaties, hebben we ook in het onderwijs achter ons gelaten. Het 'tour-schema' van mensen als 'Weggeman'⁴⁴ en 'Peters'⁴⁵ op vele conferenties en organisatiebijeenkomsten heeft zo zijn sporen nagelaten en is uitgemond in een jaarlijks 'Rijnlandspraktijkfestival' op landgoed Zonheuvel in Doorn. Zonder de pretentie een Rijnlandse organisatie te willen zijn, hecht ROC Friese Poort bijzonder aan het Rijnlandse principe 'wie het weet mag het zeggen'. Medewerkers worden nadrukkelijk uitgenodigd mee te denken en initiatief te nemen.

Niet voor niets heeft de organisatie gekozen voor een project als 'Midden in de Mienskip' en gaan alle teams de komende jaren op een zelf gekozen manier vorm geven aan het concept 'Community Service Learning.' Aandacht voor brede vorming binnen ROC Friese Poort is dan ook nadrukkelijk geen cultuurveranderingsprogramma, maar eerder een logische vervolgstap die aansluit bij het DNA van de medewerkers van ROC Friese Poort.

5.3 Inrichting van het Practoraat

In het Practoraat werken we samen met studenten, vertegenwoordigers van verschillende vestigingen en experts op het gebied van brede vorming. De structuur van het Practoraat bestaat uit een Broedplaats (expertisecentrum, waarin door middel van onderzoek een praktijkgerichte visie op brede vorming wordt ontwikkeld en gedeeld), een Werkplaats (zorgt voor het ontvouwen van gedachtegoed op de verschillende vestigingen) en Communities of Practice (innovatielabs).

Er wordt onderzoek gedaan in samenwerking met expertisecentrum beroepsonderwijs (ecbo). In de werkplaats hebben vertegenwoordigers uit de verschillende vestigingen zitting.

Gaandeweg wordt een digitaal platform gevuld, waarop kennis wordt verzameld en gedeeld.

Betrokken bij het Practoraat

Leden van de Broedplaats:

- Koen Vos: Practor
- dr. Pieter Baay: Onderzoeker ecbo
- drs. Jan Twilt: Onderwijskundige en innovatiecoach
- Lidwien Feld: Innovator en trainer brede vorming
- drs. Liset Moerdijk: Theatermaker
- Koen Wessels (MSc) en Hanna Naus: Onderwijskundige en onderwijsvernieuwers

Leden van de Werkplaats:

- Barbara Hempen (Leeuwarden)
- Bert Steen (Sneek)
- Stephanie Boons (Emmeloord)
- Anneke Apperloo (Drachten)

Bron- vermeldingen

1. Baay, P., & Hofland, A. (2017). De waarde(n) van brede vorming: Bildung in het beroepsonderwijs. Steenwijk: Bijzonderdruk.
2. Biesta, G. (2018). De terugkeer van het lesgeven. Culenburg: Uitgeverij Phronese.
3. Stralen van G., & Gude R., (2012) ...En denken. Bildung voor leraren. Leusden: ISVW uitgevers.
4. Biesta, G. (2018). De terugkeer van het lesgeven. Culenburg: Uitgeverij Phronese.
5. Onderwijsraad. (2011). Onderwijs vormt. Den Haag: Onderwijsraad.
6. Halem L., (2003). Waar is Hier. Marc Ruygrok. Rotterdam: NAI uitgevers
7. Rotmans J., (2014). Verandering van tijdperk. Nederland kantelt. 's-Hertogenbosch: Aeneas.
8. Han B., C., (2014). De vermoeide samenleving. Amsterdam: van Gennep.
9. Sacks J., (2016). Een gebroken wereld heel maken. Verantwoordelijk leven in tijden van crisis. Middelburg: Uitgeverij Skandalon.
10. Gaay Fortman de B., (2016). Moreel erfgoed. Koers houden in een tijd van ontwrichting. Amsterdam: Uitgeverij Prometheus.
11. Verbrugge A., (2004). Tijd van onbehagen. Filosofische essays over een cultuur op drift. Amsterdam: Uitgeverij Sun.
12. Heijne B., (2017). Onbehagen. Nieuw licht op de beschaafde mens. Amsterdam: Ambo Anthos.
13. Lotringen van C., (2018). Tot hier en nu verder. Nederland op de drempel van een nieuwe tijd. Zeist: Writers United BV.
14. Kunneman H., (1996): van theemutscultuur naar walkman-ego: contouren van postmoderne individualiteit. Amsterdam/Meppel: Uitgeverij Boom.
15. Dohmen, J. (2007). Tegen de onverschilligheid: Pleidooi voor een moderne levenskunst. Amsterdam: Ambo.
16. Wachter de D., (2012). Borderline Times. Houten: LannooCampus.
17. Verhaeghe P., (2012). Identiteit. Amsterdam: De bezige bij.
18. Buelens G., (2018). De jaren zestig. Een cultuurgeschiedenis. Amsterdam: Ambo Anthos.
19. Harari Y. N., (2018). 21 lessen voor de 21ste eeuw. Den Haag: Thomas Rap.
20. Taylor C., (2002). De malaise van de moderniteit. Utrecht: Kok Agora.
21. Han B., C., (2014). De vermoeide samenleving. Amsterdam: van Gennep.
22. Hart W., (2012). Verdraaide organisaties. Terug naar de bedoeling. Alphen aan de Rijn: Vakmedianet Management BV.
23. Wachter de D. (2012). Borderline Times. Houten: LannooCampus.

24. Reybrouck van D., d'Ansembourg T., (2017). Vrede kun je leren. Amsterdam: Bezige bij.
25. Kunneman H., (1996). Van theemutscultuur naar walkman-ego: contouren van postmoderne individualiteit. Amsterdam/Meppel: Uitgeverij Boom.
26. Kunneman H., (2005). Voorbij het dikke ik. Bouwstenen voor een kritisch humanisme. individualiteit. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
27. Taylor C., (1989). Bronnen van het zelf. Rotterdam: Lemniscaat BV.
28. Robinson A. T., (1964). Eerlijk voor God. Amsterdam: Ten Have.
29. Buelens G., (2018). De jaren zestig. Een cultuurgeschiedenis. Amsterdam: Ambo Anthos.

30. Droogers A. F., (2017). Kieswijzer levensbeschouwing. Amsterdam: University press BV.
31. Zonderop A., (2018). Ongelofelijk. Over de verrassende comeback van religie. Amsterdam: Prometheus.
32. Biesta, G. (2018). De terugkeer van het lesgeven. Culemborg: Uitgeverij Phronese.
33. Pols W., (2015). In de wereld komen. Een studie naar de pedagogische betekenissen van opvoeding, onderwijs en het leraarschap. Apeldoorn: Maklu.
34. Wessels K., (2017). Dan maken we ons onderwijs zelf wel. Een bildungvisie. Leusden: ISVW uitgevers.
35. Verhaeghe P., (2012). Identiteit. Amsterdam: De bezige bij.

36. Schnitzler H., (2017). Kleine filosofie van de digitale onthouding. Amsterdam: De bezige bij.
37. Kamphuis L., (2018). Filosofie voor een weergaloos leven. Amsterdam: De bezige bij.
38. Krznicar R., (2014). Empathie. Een revolutionair boek. Utrecht: uitgeverij Ten Have.
39. Smith E. E., (2017). De kracht van betekenis. Hoe zin te geven aan je leven. Utrecht: uitgeverij Ten Have.
40. Biesta, G. (2018). De terugkeer van het lesgeven. Culemborg: Uitgeverij Phronese.
41. Kunneman H., (2005). Voorbij het dikke ik. Bouwstenen voor een kritisch humanisme. individualiteit. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

42. Laloux F., (2015). Reinventing Organizations. Leuven: LannooCampus.
43. Baay P., & Christoffels I., (2016). De toekomst begint vandaag. 21e eeuwse vaardigheden in het beroepsonderwijs. 's Hertogenbosch: ecbo.
44. Weggeman M., (2007). Leidinggeven aan professionals? Niet doen! Over kenniswerkers, vakmanschap en innovatie. Schiedam: Scriptum Management.
45. Peeters J., & Heringa H., (2009). Bij welke reorganisatie werk jij? Over het verschil tussen managen en organiseren. Culemborg: Van Duuren Management.

Over Koen Vos

Koen Vos werkte de afgelopen jaren als opleidingsmanager in het Sociaal Agogisch domein. Na de pedagogische academie studeerde hij enkele jaren theologie, gevolgd door een voortgezette opleiding agogiek en supervisiekunde. De laatste jaren neemt hij deel aan werksessies 'Werk en Reflectie' over de betekenis van het werk van Emmanuel Levinas voor management en organisatie en heeft hij zich actief verdiept in vormen van lateraal denken.

Naast het werk als manager, was hij o.a. projectleider Quadrivum, consultant bij een instelling voor mensen met een handicap, supervisor, teamtrainer en (mede-) auteur van de methode Routeplanner. Met Klarien Winkelmolen schreef hij een op 21e eeuwse vaardigheden gebaseerde leergang Maatschappelijke Zorg.

Hij bedacht op basis van het werk van Roman Krznaric de grondtonen voor het empathie-avontuur YAGO, dat in samenwerking met locatietheater Prins te Paard nader is uitgewerkt en uitgevoerd.

Voorts maakt hij deel uit van de Kenniskring Innovatiemanagers en is hij als extern examiner betrokken bij MLI-opleidingen. Hij is een van de initiatiefnemers van het Netwerk Bildung mbo en is de afgelopen twee jaar als gastcurator betrokken bij het 'Pop-up innovatiehuis te Steenwijk.

Ervaring en kennis op de gebieden kunst, filosofie en religie gaat hij als practor inzetten voor de (door-) ontwikkeling van brede vorming binnen ROC Friese Poort.

Colofon

Dit deel van de publicatie is geschreven door Koen Vos,
practor brede vorming bij ROC Friese Poort.

Auteur: Koen Vos

Drukwerk: Bijzonderdruk

Oplage: 700

oktober 2018

